

Σ. ΜΟΣΧΟΝΗΣΙΩΤΟΥ

ΘΕΡΜΗ - ΣΙΝΔΟΣ. ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΣΤΑ ΔΥΟ ΝΕΚΡΟΤΑΦΕΙΑ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΧΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Α. ΘΕΡΜΗ

Το καλοκαίρι του 1988 άρχισε στη Θέρμη η ανασκαφή ιδιαίτερα εκτεταμένου νεκροταφείου αρχαϊκών και πρώιμων κλασικών χρόνων¹.

Βρίσκεται 200 μ. ΝΑ της γνωστής τράπεζας της Θέρμης², στη συμβολή των οδών Πολυτεχνείου - Γρ. Λαμπράκη, και αφορμή για τον εντοπισμό του έδωσαν οικοδομικές εργασίες στο οικόπεδο 377 του Ο.Τ. 76.

Κατά τη διάρκεια της πρώτης ανασκαφικής περιόδου (τους μήνες Ιούνιο και Ιούλιο) ερευνήθηκε περίπου το 1/3 του οικοπέδου (συνολικής έκτασης 1582 τ.μ.) και αποκαλύφθηκαν 99 τάφοι (Εικ. 1-2). Με τα μέχρι στιγμής στοιχεία μπορούν να διακριθούν οι εξής κατηγορίες:

Α. Απλοί λακκοειδείς ορθογώνιοι.

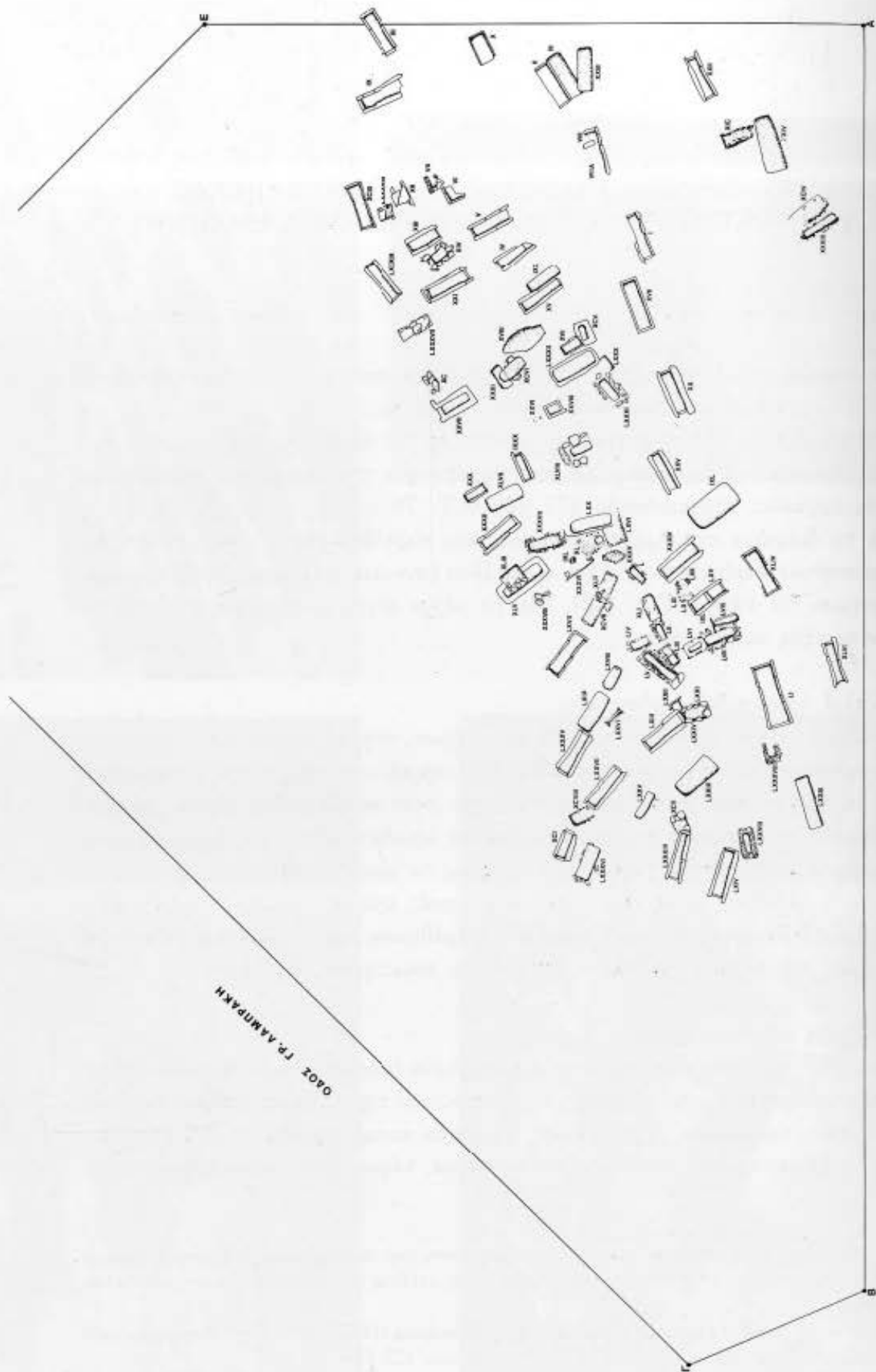
Στην κατηγορία αυτή ανήκει το 50% των τάφων, στην πλειοψηφία τους παιδικοί και συχνά οργανωμένοι σε μικρές συστάδες. Για την κάλυψή τους χρησιμοποιήθηκαν λιθοσωροί ή σπανιότερα σχιστόπλακες κάθετες στον κατά μήκος άξονα. Μικρές αργές, κυρίως ιζηματογενείς πέτρες ή κροκάλες οριοθετούσαν τους λάκκους στην επιφάνεια ή και επένδυαν τα τοιχώματά τους ως το ύψος του δαπέδου (σε σπάνιες περιπτώσεις η επένδυση αυτή είχε γίνει με ελαφρές επαλείψεις πηλού). Ενδείξεις για την ύπαρξη ξύλινων φερέτρων ή φορείων δε βρέθηκαν, είναι επομένως πιθανό ότι ο ενταφιασμός του νεκρού γινόταν απευθείας το εσωτερικό του τάφου.

Β. Κτιστοί κιβωτιόσχημοι.

Αποτελούν τη δεύτερη σε συχνότητα κατηγορία (περίπου το 40% των τάφων). Ήταν κατασκευασμένοι στις πλευρές, το δάπεδο και την κάλυψη, από μονολιθικές συνήθως πλάκες πωρόλιθου. Σχιστόλιθος ή κάθετα τοποθετημένα πλιθιά χρησιμοποιήθηκαν στην κατασκευή παιδικών, κατά κανόνα, τάφων. Για μεγαλύτερη σταθε-

1. Η ανακοίνωση αυτή αποτελεί μια πρώτη παρουσίαση των ανασκαφικών δεδομένων και των ευρημάτων του νεκροταφείου. Η ευθύνη της επίβλεψης και της μελέτης του υλικού ανήκει στη συνάδελφο κ. Κ. Λαζαρίδου.

2. D. H. French, Index of Prehistoric Sites in Central Macedonia (1967) 34. L. Rey, Observations sur les premiers habitats de la Macedoine, 1917-19, 154 κ.ε., εικ. 122-124.

ΟΔΟΣ Γ. ΑΛΜΠΡΑΚΗ

ΟΔΟΣ ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟΥ

Σχ. 1. Θέση, Οικόπεδο 377, Ο.Τ. 76. Κάτοψη της ανασαφής.

ρότητα εισείχε πάντοτε η μία στενή πλευρά, ενώ εξωτερικά η θήκη ενισχυόταν από μεγάλες αργές πέτρες και κροκάλες.

Μεγάλοι λιθοσωροί κάλυπταν τα κενά στις καλυπτήριες των συλημένων στην πλειοψηφία τους τάφων της κατηγορίας αυτής. Ο δεξιοτεχνικός τρόπος της σύλησης, που δε φαίνεται ν' απείχε πολύ χρονικά από τον ενταφιασμό, σε συνδυασμό με την απουσία λιθοσωρών χωρίς λειτουργική σημασία στο συγκεκριμένο νεκροταφείο, επιτρέπουν ίσως την υπόθεση ότι οι λιθοσωροί αυτοί είχαν αρχικά χρήση σημάτων πάνω στους τάφους και στη συνέχεια χρησιμοποιήθηκαν για την πρόχειρη επισκευή τους.

Γ. Μία τρίτη κατηγορία αποτελούν οι τρεις μονολιθικές πώρινες σαρκοφάγοι, ενώ σε δυο περιπτώσεις έγινε εγχυτρισμός μέσα σε πιθάρια.

Ο προσανατολισμός που κατά κανόνα ακολουθείται στους τάφους (Α-Δ), η διαφοροποίηση στη θέση των νεκρών ανάλογα με το φύλο (στις ανδρικές ταφές το κρανίο στη δυτική πλευρά του τάφου, στις γυναικείες αντίθετα) καθώς και τα είδη των κτερισμάτων, είναι αντίστοιχα μ' αυτά που συναντήθηκαν στα σύγχρονα νεκροταφεία Σίνδου³, Αγ. Παρασκευής⁴, Ν. Μηχανιώνας⁵, Καστά Αμφίπολης⁶ κλπ.

Από το σύνολο των ανδρικών τάφων ένα μεγάλο ποσοστό (περίπου το 70%) περιείχε όπλα. Ήταν κυρίως σιδερένιες αιχμές δοράτων και εγχειρίδια, ενώ σπάνια ήταν τα ξίφη και μοναδικό ένα χάλκινο κράνος ιλλυρικού τύπου (Εικ. 3).

Από τα γυναικεία κοσμήματα ελάχιστα ήταν τα χρυσά και τα ασημένια που διέφυγαν τη σύληση (Εικ. 4, 5). Από τα χάλκινα σημαντική είναι μια σειρά από περρίαπτα και ένα περιδέραιο, το σχήμα των οποίων μας παραπέμπει σε πρωιμότερες εποχές (Εικ. 6).

Ανάμεσα στα γνωστά πήλινα αγγεία (εξάλειπτρα, σκύφοι, πρόχοι, λήκυθοι) (Εικ. 7) ξεχωριστή θέση κατέχουν ένας κιονωτός κρατήρας και ένας σκύφος «χαλκιδικού τύπου» με πλούσια φυτική ερυθροκάστανη διακόσμηση που χρονολογούνται στα τέλη του 6ου αι. π.Χ. (Εικ. 8-9).

Από τα υπόλοιπα ευρήματα της φετινής ανασκαφής ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν 2 αιγυπτιακοί σκαραβαίοι με ιερογλυφική γραφή στη βάση τους που τοποθετούνται χρονικά στην εποχή της ΙΣΤ' Δυναστείας (τέλη 6ου αι. π.Χ.), καθώς και δύο ασημένια νομίσματα, το πρώτο Αλεξάνδρου Α' (480-476 π.Χ.) και το δεύτερο τριημιωβόλιο Χαλκιδικής Δικαίας (500-450 π.Χ.).

Το νεκροταφείο της Θέρμης, όπως προκύπτει από τα μέχρι στιγμής στοιχεία, ήταν σε συνεχή χρήση για ένα περίπου αιώνα (από τα τέλη του 6ου αι. π.Χ. ως τα τέλη του 5ου αι. π.Χ.), ενώ μεμονωμένοι ενταφιασμοί έγιναν ως και τα μέσα του 4ου

3. Αικ. Δεσποίνη, Σίνδος. Κατάλογος της έκθεσης (1985) 13.

4. Κ. Σισμανίδης, Το αρχαϊκό Νεκροταφείο της Αγ. Παρασκευής Θεσσαλονίκης, Αμητός (1987) 789-791.

5. ΑΔ 1980, Χρονικά (τυπώνεται).

6. Δ. Λαζαρίδης, ΠΑΕ 1976, 94-96 και ΠΑΕ 1977, 43.

αι. π.Χ. Οι νεότερες αυτές ταφές βρέθηκαν πάνω σε στρώμα πλημμύρας που επικάλυπτε το νεκροταφείο, στοιχείο ενδεικτικό για τη χρονολογησή της.

Ανάμεσα στα ευρήματα που υποδηλώνουν ίσως την ύπαρξη συστηματικής οργάνωσης στο χώρο του νεκροταφείου, συγκαταλέγεται ελεύθερος «διάδρομος», στα όρια του οποίου παρατηρείται σημαντική απόκλιση στον προσανατολισμό των τάφων (Σχ. 1). Η παρουσία του είναι πιθανό να ορίζει οργανωμένες συστάδες οικογενειακού ή κοινωνικού χαρακτήρα, διευκολύνοντας συγχρόνως την πρόσβαση σ' αυτές⁷.

Η συνέχιση της ανασκαφικής έρευνας, κυρίως προς την πλευρά της τράπεζας, όπου φαίνεται ότι υπάρχει μεγαλύτερη συχνότητα σε τάφους και η συστηματική μελέτη του υλικού, πιστεύουμε ότι θα δώσει περισσότερο ασφαλή στοιχεία για την οργάνωση και τη λειτουργία του νεκροταφείου, διευκολύνοντας παράλληλα ίσως και την ταύτιση του γειτονικού οικισμού, με τον οποίο αναμφίβολα σχετίζεται.

B. ΣΙΝΔΟΣ

Στη βιομηχανική περιοχή της Σίνδου ανασκάφτηκε το 1988 ένα ακόμη νεκροταφείο που άμεσα σχετίζεται με τον οικισμό της διπλής τράπεζας Σίνδου - Ν: Αγκιάλου ('Ιγκλις)⁸. Εντοπίστηκε στη διάρκεια της κατασκευής δεξαμενών για την αποθήκευση καυσίμων στην ευρύτερη περιοχή του στρατοπέδου που καταλαμβάνει με τις εγκαταστάσεις του την έκταση της τράπεζας⁹.

Εκτείνεται σε μικρή απόσταση βόρειά της και η λειτουργία του, που πρέπει να ξεκίνησε στο δεύτερο μισό του 5ου αι. π.Χ., δε συνεχίστηκε πέρα από τα μέσα του 4ου αι. π.Χ. Πρέπει επομένως για ένα αρκετά μεγάλο χρονικό διάστημα να λειτούργησε παράλληλα με το νεκροταφείο της κοντά στο χώρο της Henninger (βρίσκεται σε απόσταση 600 μ. ΝΑ του) με το οποίο παρουσιάζει σημαντικές ομοιότητες τόσο στα είδη των τάφων όσο και στα κινητά ευρήματα.

Στο χώρο του διαπιστώθηκαν σποραδικά λείψανα προγενέστερης κατοίκησης. Συγκεκριμένα βρέθηκαν, διαταραγμένοι από υπερκείμενους τάφους, τρεις υπόγειοι αποθηκευτικοί χώροι. Ήταν σκαμμένοι, σε σχήμα ορθογώνιο ή ελλειπτικό, μέσα στο αργιλώδες φυσικό έδαφος. Στον εσωτερικό χώρο, η πρόσβαση προς τον οποίο γινόταν με διαμορφωμένα στο χώμα σκαλοπάτια, ανοίγονταν λάκκοι για τη στερέωση μεγάλων πιθαριών (Εικ. 10).

7. Η αναγκαστική διακοπή της έρευνας προς την περιοχή αυτή με την παρεμβολή της οδού Πολυτεχνείου, η μικρή έκταση της ανασκαφής και της συντήρησης του υλικού, σε συνδυασμό με τη σχεδόν ολοκληρωτική σύληση μεγάλου ποσοστού των τάφων, δεν επιτρέπουν δυστυχώς την επιβεβαίωση των υποθέσεων αυτών.

8. L. Rey, ό.π. 74 κ.ε., εικ. 58-60 και Ch. Picard, BSA 23, 1918/19, 4.

9. Επιγραμματικά υπενθυμίζεται η ανασκαφή του ιδιαίτερα σημαντικού νεκροταφείου της αρχαϊκής και πρώιμης κλασικής περιόδου του οικισμού στα νότια της τράπεζας από την έφορο αρχαιοτήτων κ. Αικ. Δεσποίνη, καθώς και των νεκροταφείων του τέλους του 5ου αι. και των αρχών του 4ου αι. π.Χ., στο χώρο της Henninger και της ρωμαϊκής περιόδου στη Good Year, που ερευνήθηκαν από τους επιμελητές κ. Β. Μισαηλίδου και κ. Μ. Μπέσιο. Πρβλ. και Αικ. Δεσποίνη, Σίνδος. Κατάλογος της έκθεσης (1985) 12-14, ΑΔ 1980, Χρονικά (τυπώνεται). ΑΔ 1981, Χρονικά (τυπώνεται).

Η χρονολόγησή τους, βασισμένη αποκλειστικά στα ευρήματα των επιχώσεων (ανάμεσά τους χειροποίητη κεραμική Εποχής Σιδήρου) είναι ιδιαίτερα προβληματική, εξαιτίας της άμεσης γειτνίασης με την τράπεζα, αλλά και της μεγάλης έκτασης των αποθέσεων του Γαλλικού ποταμού. Ενδεικτικό είναι το γεγονός ότι ο συγκεκριμένος χώρος αποτελούσε την κορυφή χαμηλού φυσικού λόφου τελείως επικαλυμμένου από τη λασπώδη επίχωση. Η αποσπασματική έρευνα δεν επιτρέπει προς το παρόν τον προσδιορισμό της έκτασης του νεκροταφείου. Όρια εντοπίστηκαν μόνο προς την πλευρά της τράπεζας όπου σειρά παιδικών, στην πλειοψηφία τους, τάφων ακολουθούσε σχεδόν το φρύδι του λόφου.

Στο σύνολο των 49 τάφων που αποκαλύφθηκαν (Εικ. 11-12) (σε χώρο έκτασης 950 τ.μ.) οι 32 ήταν κιβωτιόσχημοι-πλινθόκτιστοι. Παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον από κατασκευαστική άποψη, καθώς διαφαίνεται η εξέλιξη του τύπου (κυρίως από τα μέσα του 4ου αι. π.Χ.) σε περισσότερο σύνθετες μνημειώδεις και επιμελημένες μορφές (Εικ. 13).

Ήταν κατασκευασμένοι στις πλευρές και σπάνια στο δάπεδο με ωμά πλιθιά σε οριζόντιες στρώσεις. Βρίσκονταν στη βόρεια συνήθως πλευρά μεγάλου ορύγματος, επιτρέποντας έτσι την κάθοδο, συχνά και με σκαλοπάτι, για το κτίσιμο του τάφου και τον ενταφιασμό του νεκρού. Στους μεγαλύτερους από αυτούς οι διαστάσεις του ορύγματος έφταναν τα 3,5×3 μ. και του τάφου εξωτερικά τα 3×2,5 μ.

Οι εσωτερικές επιφάνειες των πλευρών αρκετά συχνά και τα δάπεδα σπανιότερα έφεραν λευκό επίχρισμα. Ο νεκρός στις περισσότερες περιπτώσεις ήταν τοποθετημένος σε ξύλινη κλίνη. Στους ιδιαίτερα μνημειακούς τάφους 6, 26 και 46 τα πόδια των κλινών για μεγαλύτερη σταθερότητα εισχωρούσαν σε μεγάλες τετράγωνες υποδοχές του δαπέδου (Εικ. 14), ενώ στους δυο τελευταίους μια πλίνθινη βάση σε διαστάσεις μικρότερες της κλίνης εμπόδιζε τη διασκόρπιση των οστών από την πτώση του σκελετού¹⁰. Η κάλυψη των τάφων γινόταν με οριζόντια δοκάρια στερεωμένα απευθείας πάνω στις στενές πλευρές ή σε πατούρα στο εσωτερικό τους.

Στους υπόλοιπους τάφους του νεκροταφείου περιλαμβάνονται 12 λακκοειδείς του γνωστού απλού τύπου, 2 σαρκοφάγοι και 2 εγχυτρισμοί.

Από τους λακκοειδείς υπολείμματα ξύλινων φερέτρων διέσωζαν μόνο οι δύο. Οι σαρκοφάγοι, η πρώτη από πωρόλιθο (Εικ. 12) και η δεύτερη πήλινη¹¹ (Εικ. 11) με ιωνικό κυμάτιο στο χείλος της θήκης και διμερές σαμαρωτό κάλυμμα, παρουσιάζουν σημαντικές ομοιότητες μ' αυτές του αντίστοιχου αρχαϊκού νεκροταφείου και αποτελούν εδώ τα μοναδικά βεβαιωμένα παραδείγματα συλημένων τάφων.

Στον προσανατολισμό των τάφων και στην κατανομή των κτερισμάτων ανάλογα με το φύλο και την ηλικία δεν παρατηρούνται και εδώ αποκλίσεις από το «γενικό» κανόνα, που συναντιέται και στο αρχαϊκό νεκροταφείο του οικισμού. Αντίθετα σημαντική είναι η διαφοροποίηση στο είδος και κυρίως την ποιότητα των αντικειμέ-

10. Μ. Μπέσιος, Ανασκαφές στη Βόρεια Πιερία, Το Αρχαιολογικό Έργο στη Μακεδονία και Θράκη 1, 1987, 210.

11. Α. Βαβρίτσας, ΠΑΕ 1981 Α, πίν. 9 β, γ.

νων που συνόδευαν τους νεκρούς. Από τα πήλινα κτερίσματα, αγγεία και ειδώλια, τη μεγαλύτερη συχνότητα παρουσιάζουν οι μελαμβαφείς σκύφοι, τα αρυβαλλοειδή ληκύθια (μελαμβαφή ή με δικτυωτά μοτίβα αλλά και αρκετά μ' ερυθρόμορφη παράσταση σφίγγας ή κύκνου¹²) (Εικ. 15) και οι γυναικείες προτομές.

Τα περισσότερα μεταλλικά ευρήματα ήταν χάλκινα ή σιδερένια: ανάμεσά τους αρκετά κοσμήματα και εξαρτήματα ένδυσης, σιδερένιες αιχμές και εγχειρίδια, δύο σιδερένιες σπλεγγίδες και δύο χάλκινα επιχρυσωμένα στεφάνια με πήλινους καρπούς. Απουσιάζουν, σχεδόν ολοκληρωτικά, τα χρυσά αντικείμενα, ενώ τα σπάνια ασημένια ήταν πάντα σε κράμα με χαλκό.

Σε έξι τάφους βρέθηκαν νομίσματα, από τα οποία το ένα ασημένιο, ενώ μοναδικό ήταν ένα χρυσό ρομβόσχημο επιστόμιο. Οι τελείως ακτέριστες ταφές, ακόμη και παιδικές, δεν ήταν σπάνιες.

Η οικονομική συρρίκνωση του οικισμού, όπως διαγράφεται μέσα από το νεκροταφείο της περιόδου που εξετάζουμε, σε σχέση με την αμέσως προηγούμενη φάση του, ίσως δεν είναι ανεξάρτητη από την ταραγμένη κατάσταση της εποχής. Για το χώρο της Μακεδονίας, όπως είναι γνωστό, είναι ειδικότερα μία περίοδος έντονων εξωτερικών και εσωτερικών συγκρούσεων, μέσα στα χρόνια που ακολούθησαν το θάνατο του Αλέξανδρου Α' (454 π.Χ.) ως την άνοδο του Φιλίππου Β' (359 π.Χ.).

Από την άλλη πλευρά είναι επίσης πιθανό το νεκροταφείο αυτό να έχει αποκλειστικά οικογενειακό χαρακτήρα, κάτι που συναντιέται πολύ συχνά στον 4ο αι., και να μην αντανακλά ακριβώς τη γενικότερη κοινωνικο-οικονομική κατάσταση του οικισμού.

Η μελλοντική έρευνα θα μας βοηθήσει και εδώ περισσότερο να καταλήξουμε σε συμπεράσματα.

Θεσσαλονίκη,
Εφορεία Κλασικών Αρχαιοτήτων

Σοφία Μοσχονησιώτου

12. Για ανάλογα ευρήματα πρβλ. Α. Βαβρίτσας, ό.π. πίν. 8α, 15 β-γ και 16.

REMARKS ON TWO CEMETERIES IN THE AREA OF THESSALONIKI

by S. MOSCHONISIOTOU

THERMI

The Archaic and Classical cemetery of the settlement on the Table of Sedes (Thermi) was located in 1988 during building activities in the modern village of Thermi.

Ninety-nine burials basically placed inside cist- and pit-graves were excavated. There were groups of graves, most of them having piles of stones as *sema*. The orientation of the burials, the position of the skull in regards to the sex of the dead and the grave offerings (although most of the graves were looted in antiquity) recall the contemporary cemeteries of Sindos, Hagia Paraskevi and Vergina.

SINDOS

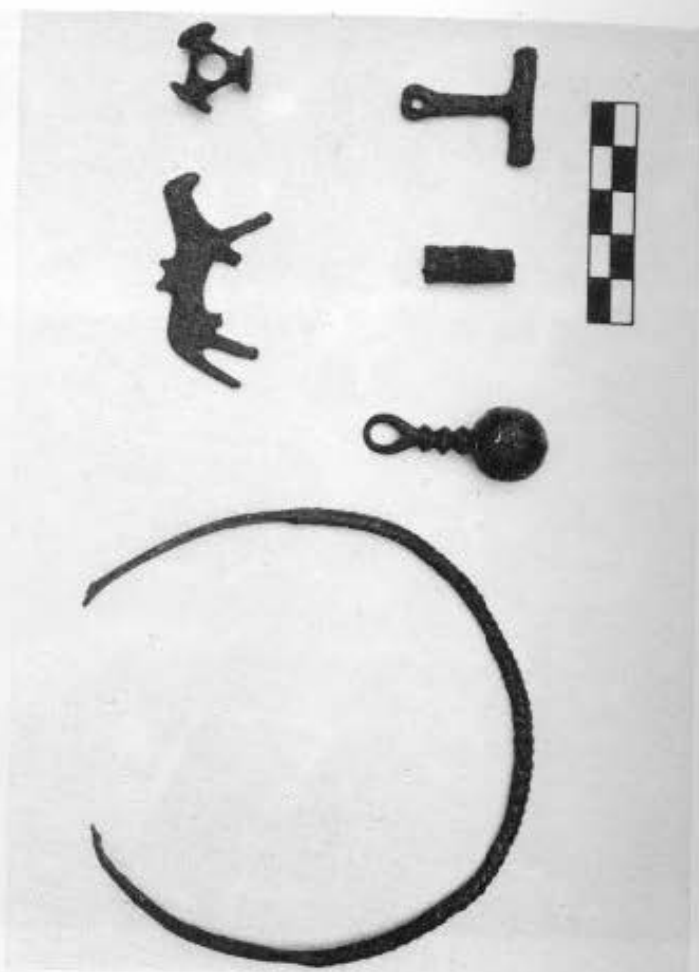
Part of the Classical cemetery located north from the ancient settlement on the Double Table at Sindos - Nea Anchialos (Iglis) was discovered during military activities.

The most interesting graves were the cist-graves made of mud-bricks which provide evidence for their evolution from simple to more monumental forms in the period between the mid-5th to the mid-4th century B.C.

The grave offerings do not suggest the economic prosperity of the settlement attested by the excavation of the Archaic and early Classical cemetery.

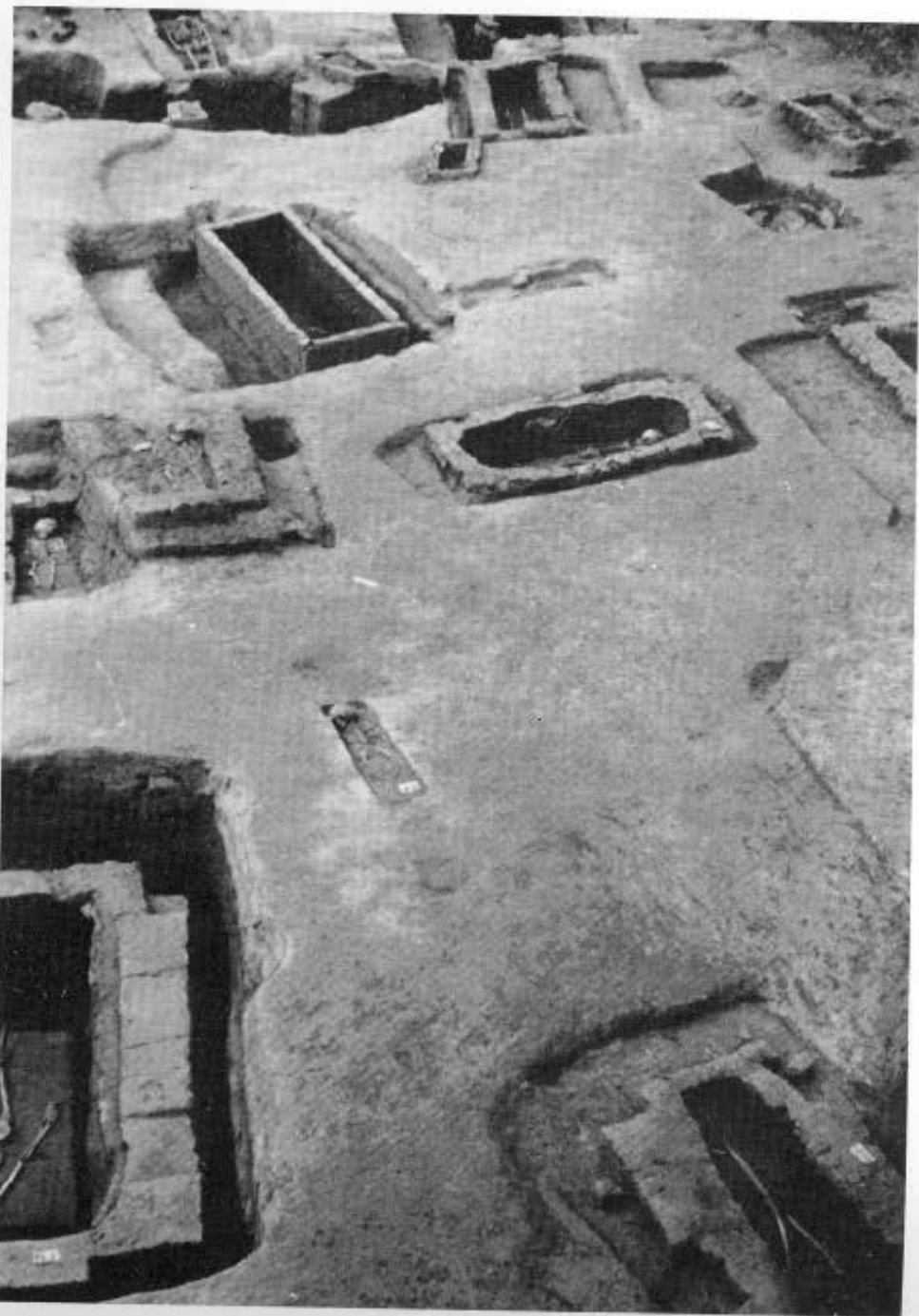
1. Θέρμη. Άποψη της ΝΑ περιοχής του νεκροταφείου. 2. Το κεντρικό τμήμα, από βορειοδυτικά.

3. Χάλκινο κράνος «ιλλυρικού» τύπου. 4. Χρυσοί αμφορίσκοι (περίσπτα), ταινιωτά σκουλαρίκια και ρομβόσχημο επιστόμιο.

7. Λήκυθοι. 8. Κιονωτός κρατήρας «χαλκιδικού» τύπου. 9. Σκύφος «χαλκιδικού» τύπου.

10. Σίνδος. Υπόγειος αποθηκευτικός χώρος (δεξιά). Τα σκαλοπάτια για την πρόσβαση διακρίνονται κάτω από τη ΝΔ γωνία του τάφου. 11. Τμήμα από τη ΝΑ περιοχή του νεκροταφείου. Κάτω αριστερά η πήλινη λάρνακα. 12. Η ΒΔ περιοχή διακρίνεται και η λίθινη σαρκοφάγος (πάνω αριστερά).

13. Τάφος 46. 14. Τάφος 26· διακρίνεται και το βρυγμα με τα πλιθιά που δε χρησιμοποιήθηκε.
15. Ληκίθια από διάφορους τάφους.